

Ijtimoiy-huquqiy jurnal

HUQUQ va BURCH

ISSN 2010-5436

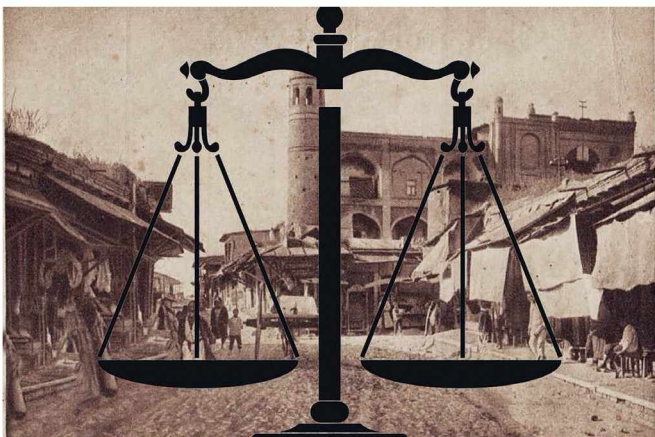
№2/2021

ШАФФОФЛИК
САРИ МУҲИМ
ҚАДАМ

ҚОЗИ...
ВА СУДЬЯ

“Эурсен шох, агар оғохсен сен,
Агар оғохсен сен, шохсен сен!”

Қози – судья. Дастлаб бу сўзнинг луғавий маъносига диққатимизни қаратайлик. Ўзбек миллий қомусида «Араб тилидан туркийга ўтган, «ижро этувчи», «ҳукм чиқарувчи» маъноларини англатади» деб таъриф берилади. Араб тили сўзлигида у «қаза» ўзак сўзидан ясалгани ва туркийда «ҳукм чиқармоқ», «муҳокама этмоқ», «ажрим қилмоқ» каби маъноларни англатиши кўрсатилган. Унинг «ижро этмоқ», «бартараф қилмоқ», «суд қилмоқ», «ҳал этмоқ» сингари маъноларни ифодаловчи яна бир қанча шакллари бор. Машҳур «Мухтасар ал-виқоя» асари муаллифи Убайдуллоҳ Садр аш-шариа ал-Асғар бу сўзни: «Қаза – луғатда «ҳукм қилмоқ», шариатда «даъволашувчилар низоларини бартараф этмоқ» ва шариат бўйича ҳар қайсига тегишли ҳақини ажратиб беришдир», – деб тушунтиради.

ҚОЗИ... ВА СУДЬЯ

31

ТАРАФЛАР ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТИ

ички ишлар органлари иштирокида тузиладиган ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномалари мисолида

39

ХУСУСИЙ МУЛК ҲУҚУҚИ кафолатларини кучайтириш зарурати

45

ИПОТЕКА КРЕДИТИ

имкониятми
ёки муаммо?

49

БУНЁДҚОРЛИК ВА ОБОДЛИК ТАЖАССУМИ

«Обод қишлоқ»,
«Обод маҳалла»
дастурлари

54

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ҲУҚУҚИ

қандай тартибга
солинади?

59

Хусусий мулк ҳуқуқи кафолатларини кучайтириш зарурати

Фуқароларнинг мулкӣ муносабатлари билан боғлиқ масалаларни самарали ҳал этиш механизмларини ишлаб чиқиш, бу борада мансабдор-

ларнинг вазифа ва жавобгарликларини қатъий белгилаш бугунги куннинг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Президент Шавкат Мир-

зиёев «Ерга бўлган ҳуқуқлар кафолати кучайтирилиб, мулкӣ ҳуқуқларни бекор қилиш фақат суд тартибида ҳал этилишини қатъий белгилаш за-

рур» деб таъкидлаган эди¹.

Конституциянинг 53-моддасида «Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодий эътиборининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларидаги тенг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди. Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин» деб белгилаб қўйилган. Бундан ташқари, Фуқаролик кодексининг 18-моддасида «Фуқаролар: мулк ҳуқуқи асосида мол-мулкка эга бўлишлари; мол-мулкни мерос қилиб олишлари ва васият қилиб қолдиришлари; банкда жамғармаларга эга бўлишлари; тадбиркорлик, деҳқон (фермер) хўжалиги билан ҳамда қонунда тақиқлаб қўйилмаган бошқа фаолият билан шуғулланишлари; ёлланма меҳнатдан фойдаланишлари; юридик шахслар ташкил этишлари; битимлар тузишлари ва мажбуриятларда иштирок этишлари; етқа-

зилган зарарнинг тўланишини талаб қилишлари; машғулот турини ва яшаш жойини танлашлари; фан, адабиёт ва санъат асарларининг, ихтиронинг, қонун билан қўриқланадиган бошқа интеллектуал фаолият натижаларининг муаллифи ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин. Фуқаролар бошқа мулквий ва шахсий номулкий ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари мумкин» деб қайд этилган.

Кодекснинг 164-моддасида мулк ҳуқуқи тушунчасига қуйидагича таъриф берилган: «Мулк ҳуқуқи шахснинг ўзига қарашли мол-мулкка ўз хоҳиши билан ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасаруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиш ҳуқуқидан иборатдир. Мулк ҳуқуқи муддатсиздир»².

Евгений Сухановнинг таъкидлашига кўра мулкнинг дахлсизлиги – хусусий мулкда ҳам, оммавий мулкда ҳам мулкдорнинг ўзига тегишли мулкни фақат ўзининг манфаатлари йўлида, мулкнинг ўзбошимчалик билан олиб қўйилиши ёки ундан фойдаланишнинг ўзбошимчалик билан чекланишидан хавфсиз рамаган ҳолда фойдаланиши таъминланганлигини ҳамда

шунга доир чораларнинг белгиланганлигини билдиради³.

Жумладан, «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунда бузилган хусусий мулк ҳуқуқининг суд орқали тикланиши ва ҳимоя қилиниши кафолатланганини, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш масаласига алоҳида урғу берилганини кўриш мумкин. Шунингдек, мазкур қонуннинг 6-моддасига мувофиқ «Давлат бузилган хусусий мулк ҳуқуқининг тикланишини ва унинг суд орқали ҳимоя қилинишини кафолатлайди. Мулкдорга етказилган зарар уни етказган шахс томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ тўла ҳажмда қопланиши керак».

Бироқ давлат ва жамоат эҳтиёжлари учун фуқаролар ва юридик шахсларнинг ер участкаларини олиб қўйиш, уларнинг уй-жойлари, биноиншоотлари ва бошқа мулкларига етказилган зарарларни қоплашда қонунчиликдаги бўшлиқлар сабаб бугунги кунда кўплаб муаммолар келиб чиқиб, бу мулк эгаларининг норозилиklarига сабаб бўлаётгани кузатилмоқда.

Ҳуқуқий адабиётларда кооператив квартираларга мулк ҳуқуқи қонун асосида ва фақатгина битта шарт – пай

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 30 июнь куни одил судловни таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш борасидаги вазифалар муҳокамасига бағишланган видеоселектор йиғилиши // <http://xs.uz/uzkr/post>.

² Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. –Тошкент: Адолат, 2018.

³ Гражданское право: В 2-х т. Т.1. Учебник. /Отв. ред. Е.А.Суханов (Автор этой главы – Е.А.Суханов). –М., БЕК, 2014. 39-с.

бадалларини тўлиқ тўлаш асо-сида вужудга келиши эъти-роф этилган⁴. Умуман олган-да дастлабки усулларда мулк ҳуқуқининг вужудга кели-ши уй-жойга нисбатан мулк ҳуқуқини амалга ошириш-нинг асосий элементларидан бири ҳисобланади. Аҳолининг уй-жойга бўлган эҳтиёжлари-ни қондиришда бу усулларни қўллаш муҳим аҳамият касб этади.

Бу Инсон ҳуқуқлари умум-жаҳон декларациясининг 17-моддасида ҳам ўз аксини топган: «Ҳар бир инсон якка ҳолда, шунингдек, бошқалар билан биргаликда мулкка эга-лик қилиш ҳуқуқига эга. Ҳеч ким зўравонлик билан ўз мул-кидан маҳрум этилиши мум-кин эмас».

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, судлар томонидан ун-дирилиши лозим бўлган неус-тойка миқдорини белгилаш жараёнида уни камайтириш ёки умуман рад этиш ҳолат-лари мавжуд. Олий суд раёса-тининг 2018 йил 25 январдаги «Хўжалик (иқтисодий) судлари томонидан 2015-2016 йиллар ҳамда 2017 йилнинг биринчи ярмида мулк ижараси шартно-маларидан келиб чиққан ни-золарни кўриш билан боғлиқ суд амалиётини умумлашти-риш натижалари ҳақида»ги

қароридида кўрсатилишича, ай-рим судлар томонидан мулк ижараси шартномаларидан келиб чиққан низоларга оид ишларни кўришда моддий ва процессуал ҳуқуқ нормалари-ни нотўғри қўллаш ҳолатлари учрамоқда.

Хусусан, ижарага олинган мулк ўз вақтида қайтарилма-гани учун шартномада неус-тойка ундириш назарда тутил-ган тақдирда, ижарага берувчи ижарага олинган мулк қай-тарилмагани сабабли фойда-ланганлик учун ҳақдан ташқа-ри неустойкани тўлашни та-лаб қилишга ҳақли бўлса-да, айрим судлар тарафлар ўрта-сидаги шартномавий-ҳуқуқий муносабатлар бекор қилинган-лиги важи билан неустойкани ундириш талабини қаноатлан-тиришни рад этган⁵.

Юқоридаги вазият юзаси-дан туман-шаҳар ҳокимлари-нинг фуқаролар ва юридик шахсларга тегишли бўлган ер участкаларини олиб қўйиш, уй-жойлар, иншоотлар ва бошқа мулкларни бузиш ҳақи-даги қарорларида мулк эга-ларига етказилган зарар ту-ман-шаҳар молия бўлими, қурувчи ташкилот ва бошқа ташкилотларнинг ҳисобидан қопланиши лозимлиги кўрса-тилмоқда.

Лекин мазкур ташкилот-

ларнинг тасдиқланган сме-таларида бундай зарарларни қоплаш учун маблағ ажратиш кўзда тутилмаганлиги оқиба-тида йиллар давомида мулк эгаларига етказилган зарар-лар қопланмасдан қолмоқда.

И. Зокиров ва М. Баратов-ларнинг фикрича, мулкнинг дахлсизлиги мулкдорга қарши турган барча субъектларнинг унинг мулк ҳуқуқини бузиш-дан ўзларини сақлашларидан иборатдир. Мулкдор қонун йўл қўйган асосларда, доирада ўз мулкига ўзи эгалик қилади, ўзи фойдаланади ва ўзи та-сарруф этади. Бу мулкдорнинг конституциявий ҳуқуқидир. Унга ташқи томондан тазйиқ ўтказишга, унинг ички ишла-рига аралаштишга, мулкни олиб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Ҳаттоки мулкдорнинг ўз ҳуқуқини амалга оширишдан воз кечиши ҳам унинг мулк ҳуқуқини бекор қилмайди⁶.

Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 26 декабрдаги «Дав-лат ва жамият эҳтиёжлари учун ер участкаларининг олиб қўйилиши муносабати билан жисмоний ва юридик шахс-ларга етказилган зарарларни қоплаш бўйича марказлашти-рилган жамғармалар маблағ-ларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тарти-би тўғрисидаги низомни тас-

⁴ Ибрафиллов И.М. Право собственности на квартиру.-Махачкала:1994.-57 с.; Приходько И.А. Обязательственные и вещные отношения в ЖК в свете Закона «О собственности в СССР»//Хозяйство и право.-Москва.1990.-№1.-С.90.; Турбеков Т.М. Общественные объединения как субъекты гражданского права. Автореф.дис...канд.юрид.наук.-Ташкент: 2002.-18 с.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Ахборотномаси №2, 2018 (137). 2-3-б.

⁶ Зокиров И., Баратов М. Мулк нима? Мулдор ким? - Т.: ТДЮИ, 2003. -11-12-б.

диқлаш ҳақида»ги 1047-қарорига асосан давлат ва жамият эҳтиёжлари учун ер участкаларининг олиб қўйилиши муносабати билан жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарларни қоплаш бўйича марказлаштирилган жамғармалар: Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида – республика миқёсида (республика жамғармаси); Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари ҳузурида – ҳудудий миқёсда (ҳудудий жамғармалар) ташкил этилган.

Юқоридаги низомнинг 2-бандига кўра жамғармалар юридик шахс ҳисобланмайди.

Низомнинг 8-бандига кўра эса жамғарма маблағлари вилоят маҳаллий бюджетининг қўшимча манбалари маблағлари, ҳомийлик ва хайрия ёрдамлари тарзидаги маблағлар ҳамда бошқа манбалардан шакллантирилиши белгиланган.

Аммо амалиётни ўрганадиган бўлсак, ушбу жамғармага низомда кўрсатилган манбалардан маблағлар тушиши ҳам мумкин, тушмаслиги ҳам мумкин. Жамғармага маблағ тушган тақдирда ҳам баъзи вилоят ҳокимлари бу пулни биринчи навбатда ҳокимлик эҳтиёжлари учун сарфлаётгани кузатилмоқда.

Оқибатда бугунги кунда мулк ҳуқуқи бузилган жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарлар йиллар да-

вомида қопланмасдан, суд қарорлари ижро этилмасдан қолиб, мулк эгалари ҳокимлик, марказлаштирилган жамғарма, суд ва мажбурий ижро идоралари ўртасида сарсон бўлишмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мазкур муаммолар юзасидан қуйидаги таклиф ва тавсияларни келтириб ўтишни лозим топдик:

биринчидан, давлат ва жамият эҳтиёжлари учун мулклари бузилган жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарларни қоплаш бўйича марказлаштирилган жамғармаларга юридик шахс мақоми берилиши;

иккинчидан, марказлаштирилган жамғармага маблағлар

бюджет маблағларидан ажрати-лиши, ушбу пулларнинг тўғри сарфланиши қатъий назорат қилиниши;

учинчидан, жисмоний ва юридик шахсларга тегишли бўлган мулкларнинг бузилиши ёки олиб қўйилишидан олдин ҳокимлик, марказлаштирилган жамғарма ва мулкдор ўртасида барча шартлар, ҳуқуқ ва мажбуриятлар кўрсатилган ҳолда битимлар тузилиши;

тўртинчидан, мулкларни олиб қўйиш ёки бузишдан олдин мулкдорга бошқа ҳудуддан жой ажратиш ва етказилган зарарлар тўлиқ қопланиши ҳақидаги норма ушбу соҳага оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга киритилиши керак.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, мулк-ҳуқуқий муносабатларни ҳамда мулкдорлар манфаатларини самарали ҳимоя қилиш механизмларини яратмай туриб, ҳуқуқий демократик жамият ва барқарор бозор иқтисодиётига асосланган фаолиятни амалга ошириш мушкулдир.

Сарвиноз МАРИФЖОНОВА,
ТДЮУ магистри